

Margarita TORRES SEVILLA-QUIÑONES DE LEÓN. *Las batallas legendarias y el oficio de la guerra*. Barcelona: Plaza & Janés, 2002. 282 p.

Javier Robles Montesinos

Permeteu-me que us presenti una de les novetats editorials més decebedores d'enguany en el camp de la història medieval: el present llibre de Margarita Torres Sevilla-Quiñones de León, perquè la seva autora —diguem-ho ben aviat— ha pecat d'un cert puritanisme i no s'ha atrevit a creuar el Rubicó del medievalisme hispànic. Quina llàstima! Per estrany que sembli, en l'obra pesa més allò que se silencia que no pas el que es diu: sorprèn l'absència de la controvèrsia sobre la noció de *reconquesta* i, per extensió, del tema del *repoblament*, tantes vegades debatuts. En una obra adreçada al lector en general i plantejada com una experiència educativa d'aprenentatge: «*Quiero que el lector me acompañe en este viaje como un camarada, no de la mano, pues creo que todos podemos aprender si nos enseñan las pautas a seguir.*» (p. 20), trobo que la primera obligació de l'autora és tractar de mantenir el *fair-play* amb el lector a fi de proporcionar-li les diverses interpretacions possibles, sense imposar-li el propi discurs, per tal que pugui aprofundir amb total llibertat en les múltiples dimensions de les qüestions abordades i plantejar-se interrogants i hipòtesis crítiques. Un deure ineludible que hauria de formar part de les regles del joc de tot mestre. D'altra banda, la seva actitud també pot recordar, més o menys, un capítol de la sèrie televisiva de dibuixos animats *Els Simpson* —es tracta del capítol 16 de la setena temporada i es titula «Lisa, la iconoclasta»— en què Lisa descobreix, coincidint amb la celebració del bicentenari de la ciutat de Springfield (1996), que Jedediah Springfield, el seu llegendari fundador, havia estat un sanguinari pirata, conegut com Hans Sprungfeld, el qual havia intentat assassinar George Washington. Lisa lluitarà per demostrar-ho, però, finalment, veient que els ciutadans de Springfield es mobilitzen feliços i orgullosos per la tradició històrica, decideix no desvetllar-los el resultat de les seves investigacions.

Anecdòticament, l'obra va arribar casualment a les meves mans aquest estiu —no sense sorpresa— a través d'un amable veí, el qual s'havia afanyat immediatament a comprar-la, il·lusionat, en llegir un article publicat a les pàgines del suplement del diumenge del diari *El Mundo*, del passat 27 de gener, amb el títol «Batallas con mucha leyenda», que donava notícia de la seva imminent publicació.¹ El veí en qüestió, un home —el conec des de fa uns anys, encara que ens tractem de manera ocasional—, per cert, policia municipal, amb inquietuds culturals que va devorar el llibre i el va satisfer malgrat haver-li resultat una mica feixuc, abusant de la confiança em va demanar tot d'una la meva opinió al respecte, com a simple llicenciat en història especialitzat en l'època medieval, un migdia xafogós de mitjans de juliol. Li ho agraeixo sincerament. Vaig acceptar l'encàrrec amb molt de gust i em vaig empassar el llibre de manera ràpida durant el parèntesi del mes d'agost. Òbviament ja li he fet personalment una sèrie de precisions i de puntualitzacions en el transcurs d'una llarga conversa —un exercici francament engrescador— un bon dia mentre bevíem unes cerveses en una terrassa assolellada, que indubtablement és la manera més elemental d'establir lligams. Aquest és el començament d'una història que m'ha portat a seure ara mateix davant l'ordinador perquè considero

necessari fer breument, sense cap ànim de polèmica, un parell o tres de comentaris, però podrien ser-ne més, que, a parer meu, són fonamentals per tal d'evitar caure en els paranys en què volen embolicar-nos a qui pugui interessar. Sóc conscient que aquestes observacions mereixerien ser tractades extensament i amb profunditat, però em limitaré només a indicar-les ja que m'espera un munt de feina endarrerida sobre la taula.

Primer. La qüestió de la *reconquesta*. Què és la *reconquesta*? Senzillament, és un invent de la historiografia asturleonesa de la segona meitat del segle IX per tal de legitimar la nova monarquia asturiana i l'ofensiva militar sobre els territoris septentrionals d'al-Andalus.² Per dir-ho d'altra manera, es tractaria d'un projecte històric conscient de *futur passat*, usant el concepte de Reinhart Koselleck, de manipulació deliberada del passat amb la finalitat de projectar-lo sobre la història a venir.³ Tanmateix, la historiografia espanyola ha considerat tradicionalment, segons ens diuen aquestes cròniques, que el nou regne astur esdevingué hereu del regne visigot de Toledo, enderrocat pels musulmans, a partir de l'assentament de la noblesa hispanovisigoda a les terres nord-occidentals, on es refugiaren amb l'objectiu principal de restaurar el regne hispànic, un procés històric que va des del 711 fins al 1492. En aquest sentit, don Pelagi i Alfons I (739-751) serien membres de la nissaga reial de Toledo. Contràriament, els treballs d'Abilio Barbero i Marcelo Vigil dels anys seixanta i setanta, que l'autora refusa (p. 163-165 i 194), posaren en dubte aquesta versió en manifestar el fort component indígena dels pobles de les zones de muntanya del nord peninsular, poc romanitzats i en constant rebel·lió contra el poder romà, visigot i ara musulmà.⁴ En qualsevol cas, en termes generals, s'ha imposat la interpretació dels orígens visigòtics i romans del regne d'Astúries. De tota manera, en la dècada dels vuitanta les noves línies d'investigació es centraren en l'anàlisi de l'aparició i la formació del feudalisme en el nord de la Península, per autors com José María Mínguez, José Ángel García de Cortázar o Carlos Estepa Díez.⁵ Arribats a aquest punt, l'explicació resulta ben clara. A partir d'aquest moment, el que es produeix no és altra cosa que el contacte entre diferents societats amb interessos econòmics i polítics particulars, una protofeudal primer i feudal després, la dels regnes cristians, i una altra tributària, l'andalusina, i la lluita pel control de la terra i els recursos enfront l'adversari, en forma de conflictes armats, amb el conseqüent desposseïment i desplaçament de les poblacions. Amb això no estic descobrint res de nou —ningú no gosarà discutir-ho—, però aquesta es una interpretació que la majoria de la gent ignora i que cal explicar i fer entendre. Ara bé, la noció de *reconquesta* és un tòpic que en general encara es manté dempeus perquè ha estat —i és encara— un dels pilars ideològics de l'espanyolisme a l'hora d'abordar el procés de formació de l'Estat espanyol. Per això, avui dia hi ha un gruix considerable d'historiadors que mantenen el concepte sense complexos, entès com a motor d'acció fonamental de la política reial asturleonesa des del segle IX amb l'escriptura de les cròniques juntament amb l'esperit religiós de croada contra l'*infidel* desenvolupat en el segle XI, per referir-se a aquest període de la història d'Espanya. Entesos. Han trobat la quadratura del cercle, la trampa per burlar la llei i confondre i enredar la gent, enhorabona. En aquest context, afortunadament, cal destacar el llibre de Peter Linehan, *History and the Historians of Medieval Spain*, el qual explica, per exemple, al primer capítol la llarga tradició historiogràfica d'identificació de la monarquia hispànica amb la monarquia visigoda de

Toledo a partir de la conversió de Recared al catolicisme en el Tercer Concili de Toledo (589).⁶

Segon. Sembla obvi que l'ofici de les armes constitueix un dels eixos fonamentals entorn del qual resideix l'hegemonia social de la noblesa. De fet, un factor molt important en la formació de la noblesa és la guerra a cavall. En efecte, Heinrich Brunner considerava a finals del segle XIX que el manteniment econòmic de la cavalleria en l'època carolíngia era la causa principal de la gènesi del feudalisme.⁷ En essència, es tractava de fer front a les despeses que ocasionava la professionalització del cavaller juntament amb les seves costoses armes, armadures i cavalls, per la qual cosa els reis francs van permetre als seus cavallers viure de renda. Així, naixia el feudalisme, és a dir, la creació de dominis senyoriais —laics i eclesiàstics— mitjançant l'acumulació de concessions vitalícies de béns i drets públics assignats per la monarquia carolíngia als seus agents de l'administració territorial i guerrers. La tendència posterior a la privatització i patrimonialització hereditària d'aquests béns i drets fiscals en forma de rendes per part d'aquesta aristocràcia militar i territorial durant el segle X, es coneix amb el nom de procés de feudalització. De seguida arribaren els abusos i la violència dels cavallers sobre els pagesos, que es resistien al pagament de les rendes, per tal d'imposar-los noves càrregues, apropiant-se de l'excedent mitjançant el pillatge i forçar-los a incrementar la producció, en una societat jerarquitzada en la qual els guerrers —els *bellatores*— i els clergues —els *oratores*— vivien del treball dels pagesos —els *laboratores*.⁸ No podem oblidar, al seu torn, els excessos de la violència juvenil dels *iuvenes*, els bel·licosos fills adolescents de la noblesa, que sempre m'han fet pensar en les corregudes nocturnes d'Àlex (Malcolm McDowell) i els seus «*droogs*» —Dim, Georgie i Pete—, personatges del film de Stanley Kubrick, *A Clockwork Orange* (*La naranja mecánica*, 1971), que no pas en la idealista encarnació de les virtuts cavalleresques.⁹ ¿Cal que us expliqui què tenen a veure? Crec que no val la pena. Finalment, cal entendre l'encastellament, és a dir, l'aparició de forteses i castells arreu del territori a partir del segle X, bàsicament com un instrument d'aquest procés de feudalització des d'on els senyors dels castells podien controlar els seus territoris i els pagesos que el poblaven, i on adreçar les rendes d'aquests, a banda d'actuar, secundàriament, com a barrera defensiva en les zones de frontera.¹⁰

I tercer. Retreure a l'autora afirmacions gratuïtes com: «*En realidad si los musulmanes se hubieran mantenido firmes y cohesionados, probablemente hoy yo no estaría redactando este párrafo, o lo haría en árabe, ni muchas de las mujeres que lo lean tendrían mayores posibilidades de acceder a él sin autorización de un varón o su comentario previo.*» (p. 180), frases com «*igual que hacíamos los cristianos*» (p.211), o l'ús reiterat del terme «ismaelites» per a referir-se als musulmans tal com apareix en les cròniques cristianes d'època medieval amb connotacions pejoratives,¹¹ perquè reproduïxen els criteris etnocentristes més usuals a l'hora de comparar i valorar les diferències entre cultures. En primer lloc, hi ha l'estereotip de l'estatisme i l'immobilisme de les societats musulmanes. M'estic referint, naturalment, a la incompatibilitat de l'islam amb la modernitat, és a dir, amb la democràcia i els drets humans, tots ells valors occidentals. D'una banda, el món àrab no és pas homogeni des del punt de vista religiós, econòmic, polític o social: no és el mateix l'Iran xiïta dels

aiatol·là que la monarquia wahhabita de l'Àrabia Saudita, el règim socialistaislàmic de Gaddafi a Líbia o bé una república de tipus presidencial com és Egipte, com tampoc ho era en el segle X el Califat de Còrdova en relació amb l'Egipte fatimita, la Fes dels idrissides o la Pèrsia dels samànides. De l'altra, hi ha també la història i el canvi històric, això vol dir que totes les societats i cultures canvien internament, s'adapten i es transformen.¹² I, en segon lloc, la imatge negativa de la situació de la dona en el món islàmic, en un pla de desigualtat respecte als homes per motius religiosos. Lluny d'això, el problema és un altre: la discriminació de les dones en una societat sexista. En aquest sentit, cal recordar que l'Alcorà no imposa el vel a les dones. De la mateixa manera no podem oblidar tampoc que la nostra cultura és també sexista i discriminatòria. ¿És què potser l'assetjament sexual en l'àmbit laboral i la violència masculina contra les dones a l'Espanya de principis del segle XXI no són pas situacions antidemocràtiques? Tot plegat, es tracta de qüestionar algunes de les idees comunament esteses a Occident com a símptoma de rebuig del radicalisme i l'integrisme islàmic arran, sobretot, dels atemptats suïcides de l'11 de setembre.

A banda d'aquestes consideracions, he deixat per al final la descripció del contingut del llibre. Faré un resumidíssim resum: el llibre es divideix en dues parts, tal com indica el seu títol, de desigual llargada, més unes conclusions i un apèndix. La primera, titulada *Batallas legendarias* (p. 23-154), reconstrueix detalladament el desenvolupament de cada un dels grans episodis bèl·lics —les batalles de Guadalete, Covadonga, Roncesvalls, Clavijo, Simancas-Alhándega, Deza, Lleó i Calatañazor— entre «moros i cristians» a la part nord-occidental de la frontera d'al-Andalus des de la derrota de l'exèrcit visigòtic i la mort del rei Roderic (711) fins a la mort del cabdill andalusí al-Mansur (1002) —quan la superioritat andalusina comença a defallir—, a través de la informació subministrada per les fonts llatines —la Crònica del 754, la Crònica d'Albelda, la Crònica d'Alfons III, la Crònica del bisbe d'Astorga Sampiro, el *Chronicon Mundi* del bisbe Lucas de Tui, la *Historia de rebus Hispanie* de l'arquebisbe de Toledo Roderic Ximénez de Rada o la *Primera Crònica General*, entre d'altres— i àrabs —historiadors com al-Razi, Ibn Haijàn, Ibn Idarí o al-Maqqari—, intentant aclarir tot allò que hi ha d'història o bé de llegenda, de verídica o de fantasiós. Així mateix, incorpora la informació que proporciona l'èpica castellana medieval —el *Cantar de Bernardo del Carpio* (p. 78-90), el *Poema de Fernán González* (p. 119-121), i el *Cantar de los Infantes de Lara* (p. 130-138)— i la tradició oral com, per exemple, el tribut de les cent donzelles (p. 97-105), que recorda a la llegenda catalana de Galceran de Pinós i el rescat de les cent donzelles. La segona part, *El oficio de la guerra* (p.155-221), descriu parcialment l'organització militar dels exèrcits visigot, andalusí i asturleonès: els combatents, l'armament, les tècniques de combat, les fortificacions i la maquinària de guerra per assetjar. Com a mostra, l'exèrcit andalusí estava format per tropes regulars, mercenaris, voluntaris per fer la *jihàd* o guerra santa i aliats dels regnes del nord. Les expedicions militars consistien en ràtzies —algarades i asseifes, segons la durada— contra les terres de la frontera amb l'objectiu de destruir i saquejar tot el que es trobaven pel camí. El darrer aspecte del llibre és un glossari final (p. 253-272) que recull, d'una banda, tot un seguit de mots clau, des de «merí», «fonsadera» o «muladí» fins a «feu» i, de l'altra, un seguit de noms dels principals personatges històrics estudiats: Alfons III (866-910), Abd al-Rahmàn III (912-961) o bé Beremund II (982-999), la qual cosa

mostra el caràcter divulgatiu de l'obra que sembla destinada a la formació dels seus alumnes universitaris, però també al gran públic. És precisament per això que el llibre fa goig de veure'l, per l'aspecte que presenta d'una qualitat immillorable: una edició bonica en tapa dura que ha tingut una bona distribució tant a petites llibreries com a grans superfícies comercials.

No voldria acabar sense fer abans una breu menció de l'autora, professora d'història medieval a la Universitat de Lleó, acadèmica de la Real Academia Matritense de Genealogía y Heráldica, i col·laboradora del programa radiofònic *Al sur de la semana*, un *magazine* de contingut molt variat, dirigit per Rafael Sánchez, que s'emet dissabtes i diumenges de 10 a 14 hores a la Cadena COPE —a Barcelona, Cope Miramar al 783 de l'OM—, l'emissora privada de l'Església espanyola. Ja sabeu, l'emissora de l'àngelus. Les seves investigacions s'han centrat especialment en l'estudi dels grans llinatges de la noblesa lleonesa de l'alta edat mitjana, des d'un punt de vista polític, en relació amb la monarquia, amb la qual establí lligams de parentiu mutus, que ha desenvolupat en llibres com *El Reino de León en el siglo X: El Condado de Cea* (1998), la tesi de llicenciatura de l'autora, i *Linajes nobiliarios en León y Castilla, siglos IX-XIII* (1999), fruit de la seva tesi doctoral.¹³

No sé si us n'heu adonat però amb aquestes ratlles he mirat de reivindicar la necessitat i la conveniència de que el lector o l'alumne es desprengui del paper de receptor passiu, de convidat de pedra davant el fet de l'aprenentatge. Naturalment, això només serà possible mitjançant un mestratge —insisteixo— que emfasitzi el desenvolupament de l'esperit crític enfront del mimetisme intel·lectual. Ara bé, caldria destacar un aspecte útil de l'obra per als estudiants i els investigadors novells. Els hi proporciona una aplicació pràctica de la metodologia que s'ha d'utilitzar en l'anàlisi dels diversos testimonis d'un mateix fet, basada en la crítica històrica. Per finalitzar, és una autèntica llàstima, com deia al principi, que l'autora no s'hagi atrevit —citant una cançó de Lou Reed— a *to take a walk on the wild side* del medievalisme. No sembla ser d'aquella mena de gent disposada a desmitificar, intentant situar les coses al seu lloc més apropiat. I és que l'ombra de Sánchez-Albornoz és ben allargada, com la de Hollis Hurbult, el president de la Societat Històrica de Springfield. Perquè la tradició és la tradició i cal conservar-la.

Zona Nord, segona setmana de novembre del 2002

Notes:

¹ César VIDAL. «Batallas con mucha leyenda», *El Mundo-Crónica*, 27-01-2002, p. 12-13.

² Entre d'altres, vegeu Manuel C. DÍAZ Y DÍAZ. «La historiografía hispana desde la invasión árabe hasta el año 1000», a *De Isidoro al siglo XI. Ocho estudios sobre la vida literaria peninsular*. Barcelona: El Albir, 1976, p. 205-234, sobretot 220-221; i Abilio BARBERO-Marcelo VIGIL. *La formación del feudalismo en la Península Ibérica*. Barcelona: Ariel, 1978, p. 232-278.

³ En paraules del mateix Koselleck: «(...) cómo se elaboran experiencias del pasado en una situación concreta y cómo expectativas, esperanzas o pronósticos se discuten en el futuro (...) cómo en cada momento presente las dimensiones del pasado y del futuro se remiten las unas a las otras.», veure Reinhart KOSELLECK. *Futuro pasado. Para una semántica de los tiempos históricos*. Barcelona: Paidós, 1993, p. 15, i especialment p. 21-40.

⁴ Abilio BARBERO-Marcelo VIGIL. *Sobre los orígenes sociales de la Reconquista*. Barcelona: Ariel, 1974.

⁵ Vegeu José María MÍNGUEZ. «Ruptura social e implantación del feudalismo en el noroeste peninsular (siglos VIII-X)», *Studia Historica. Historia Medieval*, III (1985), p. 7-32; José María MÍNGUEZ. «Antecedentes y primeras manifestaciones del feudalismo astur-leonés», a *En torno al feudalismo hispánico. I Congreso de Estudios Medievales*. Ávila: Fundación Sánchez-Albornoz, 1989. p. 85-120; José Ángel GARCÍA DE CORTÁZAR. «Del Cantábrico al Duero», a *Organización social del espacio en la España medieval. La Corona de Castilla en los siglos VIII a XV*. Barcelona: Ariel, 1985, p. 43-83; i Carlos ESTEPA DÍEZ. «Formación y consolidación del feudalismo en Castilla y León», a *En torno al feudalismo... op.cit.*, p. 157-256.

⁶ Peter LINEHAN. *History and the Historians of Medieval Spain*. Oxford: Oxford University Press, 1993, p.1-21.

⁷ Es fa una referència àmplia i detallada dels plantejaments de Heinrich Brunner i de les crítiques suscidades, a Lynn WHITE. *Tecnología medieval y cambio social*. Barcelona: Paidós, 1990, p. 17-54.

⁸ Exemples que palesen que l'ús de la violència pels feudals era una pràctica generalitzada, a Pierre BONNASSIE. *Catalunya mil anys enrera, 2: Economía i societat feudal*. Barcelona: Edicions 62, 1981, p. 106-117; Blanca GARÍ. «Las *querimonias* feudales en la documentación catalana del siglo XII (1131-1178)», *Medievalia*, 5 (1984), p. 7-49; Thomas N. BISSON. «The Crisis of the Catalan Franchises (1150-1200)», a *La formació i expansió del feudalisme català, Estudi General* 5-6 (1985-1986), p. 153-174; Josep M. SALRACH. «Agressions senyorials i resistències pageses en el procés de feudalització (segles IX-XII)», a *Revoltes populars contra el poder de l'Estat*. Barcelona: Generalitat de Catalunya, 1992, p. 11-29; Thomas N. BISSON. *Tormented Voices. Power, Crisis, and Humanity in Rural Catalonia, 1140-1200*. Cambridge-London: Harvard University Press, 1998; Josep M. SALRACH. «*Multa placita et contenciones*: conflictos de los siglos X-XII en el Cartulario de Sant Cugat del Vallés», a Joseph PÉREZ-Santiago AGUADÉ NIETO (eds.). *Les origines de la féodalité. Hommage à Claudio Sánchez Albornoz*. Madrid: Casa de Velázquez-Universidad de Alcalá, 2000, p. 197-228; i Pere BENITO I MONCLÚS. «Els “clamores” de Sant Cugat contra el fill del gran senescal i altres episodis de terrorisme nobiliari (1161-1162)», *Anuario de Estudios Medievales*, 30/2 (2000), p. 851-886. Pel que fa a Castella i Lleó, vegeu Salustiano MORETA. *Malhechores-feudales. Violencias, antagonismos y alianzas de clases en Castilla, siglos XIII-XV*. Madrid: Cátedra, 1978; i Reyna PASTOR. *Resistencia y luchas campesinas en la época del crecimiento y consolidación de la formación feudal. Castilla y León, siglos X-XIII*. Madrid: Siglo XXI, 1980.

⁹ Per aprofundir més en el tema dels *iuvenes*, vegeu Georges DUBY. «Los “jóvenes” en la sociedad aristocrática de la Francia del noroeste en el siglo XII», a *Hombres y estructuras de la Edad Media*. Madrid: Siglo XXI, 1989, p. 132-147.

¹⁰ Una anàlisi acurada d'aquesta qüestió la podeu trobar al treball de Carolina BATET I COMPANYY. *Castells termenats i estratègies d'expansió comtal. La Marca de Barcelona als segles X-XI*. Vilafranca del Penedès: Institut d'Estudis Penedesencs, 1996. Anàlogament, l'articulació del territori al regne de Lleó a partir de la construcció de castells com a nous centres de control senyorial, ha estat analitzada per José Avelino GUTIÉRREZ GONZÁLEZ. *Fortificaciones y feudalismo en el origen y formación del Reino leonés (siglos IX-XIII)*. Valladolid: Universidad de Valladolid, 1995, p. 85-175.

¹¹ Es tracta d'un dels diversos noms despectius que rebien els àrabs i els musulmans en les fonts llatines medievals com a suposats descendents d'Ismael, fill d'Abraham i de la seva esclava Agar, per la qual cosa acostumaven també a ser nomenats «agarens». Uns altres exemples d'això són els mots «sarraïns» i «caldeus», presents també en aquest mateix tipus de fonts.

¹² Sobre això, vegeu, per exemple, l'article d'opinió de Miquel BARCELÓ. «El diablo en Mallorca», *El País-Cataluña*, 31-10-2001, p. 3.

¹³ Si voleu més detalls d'aquest segon llibre us podeu entretenir a llegir la breu ressenya que vaig fer a l'*Anuario de Estudios Medievales*, 30/1 (2000), p. 592-594.